

Miért olvassuk Jókait?

Úgy is alakíthatnám a címet: miért érdemes Jókait olvasni? Továbbá: egyáltalán, érdemes-e olvasni?

Örökség – hagyaték – emlékezet

Az örökség szót én nem abban az értelemben használom, nem teljesen úgy, ahogy most használják a kulturális örökség védelméről szólva. A kulturális örökség ebben a diskurzusban ugyanis decentrált fogalom: regionális értelemben beszélnek az örökségről, kisebb közösségek hagyományait nyilvánítják közös védelemre érdemesnek. A kulturális örökség kifejezés tulajdonképpen ellene megy a nemzeti örökség fogalmának: annak alternatívája, egyszersmind lebontása. Az már más kérdés, hogy a kulturális örökség az a nemzeti örökség része, de nem „a” nemzeti örökség. Ez a fogalom arra kínál lehetőséget, hogy emberek különbözőképpen kapcsolódhassanak ahhoz, amit kulturális örökségként neveznek meg.

A kulturális örökség védelméről egy ENSZ UNESCO egyezmény rendelkezik, amelyhez Magyarország is csatlakozott. Ez a karta nem terjed ki a művészetekre: semmilyen műalkotás nem szerepel véendő értékek között, ellenben szerepel szóbeli hagyomány, szerepelnek rítusok, szerepelnek kézműves eljárásai módok és más hasonlók.

Nagyon sok minden szerepel, ami a hagyományos életformák velejárója volt. Akkor, amikor ezt a kartát kiadták, egyáltalán nem gondoltak arra, hogy a művészetek, például az irodalom (a régebbi korok irodalma) is az óvando értékek közé tartozhat. Vagyis, hogy e körben is fenyegethet a romlás vagy a pusztulás réme. Pedig voltak erre jelek. Ma már látjuk, hogy az irodalmi mű elveszti azt a jelentőségét, amelyet több évszázadon át csaknem töretlenül őrzött. Ha tehát ma régebbi korok irodalmáról, íróiról és életművéről beszélünk, ezt a körülményt mindenképpen figyelembe kell vennünk.

Nem árt eközben tisztázni a *hagyaték* és *örökség* fogalmát, hogy mi az egyik, mi a másik. A hagyaték mindaz a valami, ami valaki után marad. A hagyatéknek nincs feltétlenül örököse, csak kezelője. (Ilyen esetekben végső soron az állam jelenik meg örökösként.) Azt is mondhatnám, hogy a hagyaték voltaképpen „lélektelen” fogalom, a hozzá való viszony lényegénél fogva inkább tárgyyszerű, mondhatni kezelői jellegű. Az örökségben sokkal inkább ott van valamiféle identitásnak a kifejezése. Nem feltétlenül van benne, de nagyon is ott lehet benne. Tehát amikor saját örökségünkről beszélünk, mondjuk, családi örökségünkről, akkor abban családunk múltjához

kapcsolódunk, valamihez, ami ezt a családot megkülönbözteti más családoktól, amiért a mienk ez a család, és hogy mi ebben mint erős összetartozásban éltünk. Mindez a saját identitásunk része (vagy legalább is lehetséges része). Családi örökségünk egyfajta folyamatba illeszthet bennünket. Mi is örökhagyók leszünk, ugye? Remélhetőleg. Tehát valamiben belül, benn vagyunk, és éppen ebben vagyunk mi magunk. A hagyatékkal ilyen viszonya nincs feltétlenül az embernek. Persze, a hagyatékból igen sokszor válhat örökség.

A kulturális örökségre visszatérve egy másik fogalomról is beszélnék még röviden: ez pedig az *emlékezet*nek a fogalma. Nyilvánvaló, hogy ez (sajátos módon) ugyancsak kapcsolódik az öröklítéshez. Az emlékezet megőrizz valamit abból, ami egykor volt, és ezt továbbadja. Az emlékezet természetesen szelektív; az emlékezet, akár a személyes, akár a nemzeti emlékezet, kiválogatja a maga számára, hogy mi az, amire emlékezni akar, és elhagyja, amire nem. Ugyanakkor az emlékezet át is alakítja, új összefüggésbe helyezi az egykori történéseket, de hát épp így van ez az örökségképpen ránk maradt szellemi és anyagi javakkal. Így van ez a műalkotásokkal, köztük az irodalmi művekkel is.

Jókainak az egész életműve, a *hagyatéka*. Az a nem tudom,

mennyi kötet, több mint 100, tudjuk jól, és ennek a 100 kötetnek még legalább 30-40 kötetnyi kiegészítése lehetne, és amely rengeteg szépprózai műből, regényből és elbeszélésből, 21 színműből, témérdek versből és összeszámlálhatatlanul sok újságcikkből és tárcából áll, amely utóbbiak a mai napig nincsenek még mind kiadva. Folyik ugyan a Jókai kritikai kiadás, de ennek nem tudni, mikor lesz vége. És lehet, hogy addig életben marad Jókai (az író), amíg nem fejeződik be a Jókai kritikai kiadás, mert addig van remény, hogy foglalkoznak vele. Ez tehát a *hagyatéék*.

Az örökség pedig az, amit tulajdonképpen a műveiben ránk hagyott, megalkotott, megörökített. De ehhez szorosan hozzátartozik a befogadói kapcsolódás. Számos Jókai mű beépült a nemzeti emlékezetbe. Amíg ez létezik, addig ezek (egy részük legalább is) benne vannak. Több okból vannak benne. Az egyik ok, amiért a nemzeti emlékezet megőrizte őket, az, hogy generációk nőttek fel rajta: olvasták, és továbbadták leszűrt olvasmányélményüket. Régebben azt is, hogy *Jókait olvasni jó*. 25 évvel ezelőtt Jókai a legnépszerűbb magyar író volt, a legolvasottabb. Ma nem is jegyzik ilyen népszerűségi listákon. Vajon a kulturális örökségvédelmet ki kellene terjeszteni rá? Egyébként, és ezt zárójelben jegyzem meg, óriási különbség van az akkori és a mai világ között, számba sem lehet pontosan venni, hogy mi minden változott meg 25-30 év alatt. Ezeket a változásokat lehet szeretni, lehet nem szeretni, de megállítani valószínűleg nem lehet őket, legfeljebb irányítani bizonyos dolgokat, vagy bizonyos vonatkozásokban lehet hatni, de az egészet megállítani nem lehet. A kütyüztést, ahogy az én unokáim mondják, nyilvánvalóan nem lehet megállítani. De

moderálni lehetne, és arra kellene törekedni. Én azt gondolom, hogy az, hogy nem olvasnak – hogy erre a nagyon kardinális kérdésre ráterjek Jókaival kapcsolatban is –, hogy a gyerekek nem olvasnak, vagy nagyon keveset olvasnak, az a felnőtteken is múlik. A felnőttek sem olvasnak túl sokat. Így azt sem tudják, hogyan lehetne bizonyos olvasmányokat, bizonyos írókat és életműveket a gyerekek közelébe hozni. És itt jön az egész örökségi kérdés újra: Jókai öröksége.

Jókai Magyarországról – a magyar olvasóközönség megteremtéséről

Én azt gondolom, hogy a Jókai életmű mindenekelőtt az eltűnt régi Magyarországról szól, mindarról, ami a régi Magyarországot jelentette: természeti látványokról, épületekről, emberekről, emberi viszonylatokról, történekekről, érzelmekről és viselkedésmódokról. Minderről rengeteget lehet megtudni belőle, rengeteget, amiről érdemes beszélni. Már, ha nem csupán esztétikailag közelítjük meg. Amely megközelítésmód egy hetedik vagy egy nyolcadikos gyerek számára amúgy is fölfoghatatlan megközelítésmód. Nem ettől fogja érdekelni egy mű, hanem attól, hogy miről van benne szó.

Nem tudom, mennyire tudnak visszaemlékezni a saját Jókai-olvasási élményeikre. Többen vannak, akik azt mondják: átugrottam a leírásokat. És akkor ugye maradt a történet, és ők feszülten követték a történeket. A lelkiismeretesebb olvasó később visszalapozott, és pótolta a kimaradásokat. De az egyik barátnőm egyenesen a (mások által kihagyott) leírásokért

rajongott. Már kamaszkorában olyasvalamit fogott meg a Jókai művekben, amit itt és most hangsúlyozni szeretnék, ez pedig a *megörökítés* mozzanata. Ami egyben az *örökhagyásnak* a mozzanata is, hiszen az olvasmány, s így a leírás is szükségképpen az olvasók tulajdona lesz.

Az, hogy különbözőképpen viszonyulunk a Jókai művekhez, Jókai írói jelentkezésétől, színre lépésétől kezdve jelen való adottság. Gyulai Pál, az egyik legfőbb kritikai tekintély, egész életében, konzekvensen és kitartóan próbálta – nem nagyon finom kifejezéssel élve – elfűrészelni Jókait. Hozzáteszem, mindezt azzal együtt – és itt megint egy másik lényeges problematikát érintek –, hogy egy helyütt megjegyezte: Jókai csapnivaló író, de remek a stílusa. Most, kérem szépen, ha egy írónak remek a stílusa, akkor mi baj van vele? Ezt a kérdést, akkor, szinte senki nem vetette föl így. Azt gondolták, hogy irodalmi művekről szólva ezzel kell a legkevesebbet törődni.

Arany ugyanakkor lelkesülten írt Jókai *nyelvi felkészültségéről* és *elbeszélői képességeiről*. Gyulai ezt, mint egy mellékes kérdést vetette föl. Az ő számára Jókai nem volt elég komoly, erkölcsileg nem elég nemes, felelősségteljes stb. stb. Tehát, egy csomó kifogása volt, köztük az egyik legfontosabb: nem hihetőek a Jókai történetek. Most nincs módom, hogy ezekre az állításokra tételesen válaszoljak, meg egyszer már meg is tettem, amit ebben az ügyben tehettem.¹ Nem Gyulai ellen írtam könyvet, hanem arról a Magyarországról, amely a Jókai művekből kibontakozhatott és kibontakozhat.

Az olvasók nagy része, jelentős része rajongott Jókaiért. Azt lehet mondani, hogy ő volt az első – és majdnem az utolsó – magyar író,

1 Fábri Anna: Jókai-Magyarország. A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben. 1991. Skiz Könyv- és Lapkiadó kft., Bp.

akit a társadalom minden rétegében olvastak. Megteremtette a magyar olvasóközönset. Azelőtt nem voltak érdemes magyar regények. Voltak jelesebb próbálkozások, s köztük a legjobbak talán a Jósika Miklós regényei. De például kérem, ha ma valaki képes végigküzdenie magát Fáy András irodalomtörténetileg oly fontos regényén, *A Bélteky házon*, azt olvasói nívódíjjal kell jutalmazni (a szakemberek persze kivételek). Egyszerűen olvashatatlan mára. És nem pusztán nyelvi okokból, hanem a verbeli elbeszélői képesség hiánya miatt. Nagyon komoly és nagyon érdekes mű, de nem igazi regény.

Jókai ezzel szemben lebilincselte az olvasóközönset. Ez a népszerűség tette gyanússá egyébként Gyulai szemében. Mert milyen író az, aki népszerű?! Szerinte olyan, aki hajhássza a közönség kegyeit. Nem mondom, hogy Jókai nem tartotta szem előtt a közönset. Sőt, azt kell hogy mondjam, állandóan azt kereste, hogy mi a közös alap közte és a közönség között. Hogy mi a közös nevező. Szerintem az irodalom mai visszaszorítása részben azért következett be, mert egyre szűkebb körben létezik ez a bizonyos közös nevező.

Hallottak egy csomó szemelvényt Ács Annától Jókai humoráról,² ennél fogva stílusából is kaptak némi ízelítőt. De hát ezen kívül még sokféle hangja van, nemcsak az intellektus, hanem a képzelet, egyszerűs mind az érzékelés számos területén „támadja” meg az olvasóját.

Jókai az az író, aki elének tudja varázsolni a látványokat. Ez a látvány bármi lehet. Közhely, hogy magyar elbeszélőként neki vannak legcsodálatosabb *természeti leírásai*. Van egy amerikai származású osztrák művelődéstörténész, aki azt mondja – hivatkozva egy századfordulós tudósra –, hogy a Jókai leírásai nemegyszer ihletői voltak

a múlt századfordulós, század eleji, sőt 20-as-30-as évekbeli magyar természettudósainak. A magyar Nobel-díjasok egy része is Jókai-rajongó volt. A természettudományhoz is kell a képzelet, kell a fantázia. Át kell tudni élni az élményt, amelyet a természet jelenségeinek és az őket fenntartó és összefogó törvényszerűségeknek a megismerése okoz(hat). *A fekete gyémántoknak* a bevezetője egy földtörténeti csodálatos leírás, ami megmozgatja a fantáziát. Át lehet élni vagy érezni egy olyasmit, amit manapság a gyerekek fűrészporszerűen kapnak fogyasztásra, (vagy elutasításra).

Most egy olyan rövid kis részt olvasnék fel *A tengerszemű hölgy* c. regényből, amely mindezen továbbmegy, amelyben a természeti leírás és a megjeleníteni kívánt érzelmi állapot tökéletes egységbe olvad. Az ilyesmiben is nagy mester Jókai.

Egy olyan nézőpontnak kell itt átengednünk magunkat, amely Jókai természetleírásainak korántsem fő nézőpontja: felülről lefelé kell tekintenünk. A 19. század első felének kedvelt irodalmi nézőpontja ez, így például Petőfi sas-lelke lenéz a rónára, Eötvös *A falu jegzőjének* kezdetén egy magaslatról tekintünk alá... Jókai is él ezzel a magaslati nézőponttal, de amiben igazán mester – bár a most következő idézet nem arra lesz példa –, az a köznapi nézőpont, a bennlét nézőpontjának érvényesítése. Gondoljanak arra, mikor *Az aranyemberben* Tímár a Senki-szigetén egyre beljebb halad, és mindig más és más a látvány, más és más virágok, fák, bokrok kerülnek a szemünk elé. Mint egy kamera, eléri, hogy vezet bennünket, hogy vele megyünk, amíg el nem érjük a Tereza és a Noémi házát.

De most visszatérek *A tengerszemű hölgy* előbb szóba hozott

részletéhez: „10 óra lehetett, mikor feljutottam a Pogányoltárra.” (Ez a hely a Bükkben, Tardona mellett van) – „Mikor a sziklapárkányra kiléptem, az igaz, hogy csodaszép látvány tárult elém; csak hogy ez igazán nem lefesteni való. Tenger alatt az egész ország! – Az őszi köd, mint egy hófelhő takarta a vidéket egész a látóhatárig, amelyből hóbércek, hókupolák emelkedtek elő; másutt megfagyott hullámokhoz hasonlított a ködburok. Imitt-amott emelkedett ki belőle nagy sötétben egy gömbölyű sziget: a legmagasabb hegyeknek ormai. – Hű képe a valósnak. – Nincs – semmi sincs már!”

Az én-elbeszélő (akit Jókai minden kétséget kizáróan egykori önmagaként állít az olvasó elé) tehát egy őszi ködbe borult tájat szemlél. De pontosan mikor is van ez? A bujdosása idején, '49 őszén. A tudás: mi is történt ekkortájt Magyarországon az alapja annak, hogy az olvasó felfogja a látványban a lelkiállapotot, és nemcsak az elbeszélőét, hanem (némi túlzással) egy egész országot.

A Jókai művek népszerűsége részben éppen az ilyen egyetértésen alapuló jelentéstartalmak költői megjelenítésén épült föl, de nagy vonzerejük lehetett az eleven és kihalt *szokások és viselkedés- és gondolkodásmódok megörökítésének* is, olyasmiknek tehát, amelyek a különbözőségekre hívták fel a figyelmet, olyan különbözőségekre, amelyeknek együttese egy összetartozó egészet alkotott: Magyarországot. Mindezekből ma már fantasztikusan gazdag történeti szociológiai ismeretanyagot lehet kibontani, egyszerűs mind a múltunk íróilag megörökített képeit. Mondanék egy példát: az egyetemen volt egy kurzusom, amely azzal foglalkozott, hogy lehet-e és miképpen az irodalmi műveket történeti vagy művelődéstörténeti forrásnak tekinteni (és használni). Az

2 Utalás Ács Anna a Jókai konferencián elhangzott előadására.

új földesúr volt egyszer terítéken, amelyben az egyik szereplő, Garanvölgyi Aladár, egykori honvédtiszt, hazatér a kufsteini várfogságból. Eközben a birtokai egy részébe egy osztrák tábornok vásárolta be magát, akinek szépséges és jólelkű leánykája, Eliz (később Erzsike!) megszereti őt, s benne is hasonló érzések ébrednek. Nem Rómeó és Júlia-alaphelyzet, de majdnem. És az órán arról folyt a beszélgetés: hogy Aladár tartózkodóan viselkedik, hiszen minthogy birtokait elkobozták, ő már nem más, mint szerény fizetésből élő egyszerű mérnök, aki nem tárhatja fel, mit érez (a dúsgazdag) Eliz iránt, mert nem veheti feleségül – legalább is ő úgy érzi. Azt mondta erre az egyik lány, hogy ő ezt nem érti. „Tanárnő, ha szeretik egymást, miért nem házasodnak össze? Mit számít az, hogy kinek van pénze?” Látható, hogy Garanvölgyi Aladár gondolkodásmódja már akkor (több mint 20 éve is teljesen érthetetlen volt. De nem a kisgyerekeknek (akik elé manapság 12-13 éves korukban ajánlott olvasmányként kerülhet a regény), hanem a fiatal felnőtteknek, az egyetemistáknak volt érthetetlen. Felfoghatatlannak találták, hogy miért is nem házasodnak össze: az egyiknek van pénze, majd a másíknak is lesz abból a pénzből. És ilyenkor el kellett mondani, hogy, persze, megengedte magának sok férfi, hogy pénzért házasodjon, de ez számításból és nem szerelemből történt. De Garanvölgyi Aladár számára ez becsületbeli kérdés volt, s így végül is az önbecsülés kritériumairól egyszersmind a személyes értékrendről tanúskodott, olyanról, amely sokak értékrendje volt. Na, most ilyen ügyekkel, történésekkel tele vannak a Jókai regények, amelyek miközben különféle gondolkodásmódokat, értékrendeket örökítenek meg, kirajzolják egy kor szak, társadalom, társadalmi réteg gondolkodásmódját, viselkedési szabályrendszerét is.

Sok ilyen apró részlet van a Jókai regényekben, s szerintem valahány érdemes lenne a megbeszélésre (s ekként valamiféle örökségvédelemre, de legalább is feltárára), meglehet azonban, hogy mások úgy gondolják, ami elmúlt, elmúlt.

De most egy másik, s talán nehezebb kérdésre térnék át: a *történelmi események szépirodalmi megörökítésére*. Erre persze egy szépíró nem a legalkalmasabb személy. Ma olyan íróról van szó, aki elég sokat írt bizonyos történelmi eseménysorozatról, amelyről már megtörténtek tudták, hogy történelmi súlya van és lesz. Március 15-ről és a következő időszakról van szó. Jókai tanúja és egyben fontos szereplője volt e történelmi napnak, más kérdés, hogy mit írt meg belőle, mire emlékezett, és ami a legfőbb kérdés, hogy mit akart kiemelni és nyomatékosítani.

A *tengerszemű hölgyben* például így örökíti meg azt az omniózus Nemzeti Színházbéli estét, amely lezárása volt a nagy napnak, s egyben a kezdete a következő lázas időszaknak. Ezen a rendhagyó színházi estén el kellett játszani, amit el tudtak, a Bánk bánból, aztán nem tudom, hányszor el kellett énekelni a Himnuszt, Petőfinék el kellett szavalni a Talpra magyart, Táncsicsot oda kellett volna vinni. Szóval a közönség diktált. De hallgassuk Jókait:

„Ez jó volt, de mind kevés volt.

Ekkor az egész játszószemélyzet elénekelte a „Szózatot”.

A parterre-közönség, a karzatok beleénekeltek a kardalba. Ennek is vége lett. Mit adjunk még?

A zenekar rázendítette a Rákóczi rohanót.

Ez gyűjtött – de nem oltott.

Pedig most már arra lett volna szükség. A felhevült közönség szomjas volt a diadalmamortól.

Ekkor egy hang elkiáltá a karzatról:

– Éljen Táncsics!

S arra az egész néptömeg rázendíti egyszerre:

– Lássuk Táncsicsot!”

Most kihagyok egy részt, amelyben arról van szó, hogy a közönség nem akar távozni, mire Nyári Pál, ez a meglett férfikorú, komoly politikus, így szól a Forradalmi ifjakhoz: hogy ha már ekkora ribilliót csináltak gyerekek, akkor próbáljátok le is csendesíteni a dolgot. És itt folytatom:

„A színpadon lebocsátották a függönyt; erre a lárma még jobban fokozódott; a karzatok dörömböltek; pokoli riadalom volt.

Ekkor nekem egy ötletem támadt. Nyári páholyából át lehetett menni a színpadra.

Felrontottam a színpalak közét.

Szép figura lehettem, mondhatom. Térdig sáros az egész napi cáfolástól; lábaimon csúnya nagy kalucsnik; a cilinderkalapom agyonzott [...] Körülnéztem, megláttam Egressyt, mondtam neki, hogy húzássá fel a függönyt, a színpadról akarom haranguirozni a közönséget.

Ekkor elem jött Gertrúd királyné” – Laborfalvi Róza – „Valódi fejedelemasszonyi kegyel mosolygott rám üdvözölve, s kezét nyújtá. Az ő arcán nem volt ijedelem.

Egy háromszínű kokárda volt a keblére tűzve. Azt ő kéretlenül levette onnan, és a mellemre tűzte.

Erre felhúzták a függönyt.

Amint a néptömeg meglátta az én ázott, sáros alakomat: elkezdett ujjongani, s a lárma lassankint elhalljkozta magát... Mikor aztán szóhoz juthattam, ilyenforma szónoklati remeket hangoztattam:

– Polgártársaim! Táncsics barátunk nincs itt. Otthon van a családjá körében. Engedjétek a szegény embernek a viszontlátás örömeit élvezni. (...) Csak akkor vettem észre, hogy furcsát találtam mondani: vak ember és viszontlátás. Ha a közönség elkezd nevetni, holt ember vagyok. Az a háromszínű szalagszavillag kisegített.”

A Jókai-konferencia előadói

Láthatjuk tehát, hogy történelmi szerepre jutott önmagát nem hősi alakban, sőt némiképp paradisztikus módon mutatja meg. Ez egyébként bármely március 15-ről szóló írására (mindegyikre) jellemző. Azt lehet mondani, önmagáról szólva az írók között a mindig is ritka kivételek közé tartozott: legtöbbször az (ön)írónia vezérelte tollát, s fokozottan igaz ez politikai szerepléseiről való beszámolóira. Mindennek bizonyára több oka is lehet, az azonban elvitathatatlan, hogy e téren is az úriemberiség olyan szintjét testesítette meg, amely nem kötődik származáshoz (vagyis nem a dzsentri értelmében használom e fogalmat, hanem gentleman értelemben), és ez a fajta úri ember önmagát soha nem dicséri. Dicsérje más, de ő magát nem dicséri, ez nem az ő feladata. És Jókai mindvégig ehhez tartotta magát március 15-vel kapcsolatban.

Másfelől azonban, s ezt fontos itt hangsúlyozni: március 15-e mítoszának a megteremtése nagymértékben Jókai műve. Ez az örökségünk, és valószínűleg ez túl fog élni sok mindent, mert ez még talán a regionális örökséglehetőségek közé tartozhat, március 15-e, az ünnep még megmaradhat.

Fontos ezzel kapcsolatban elmondani, hogy Jókainak sokan a szemére vetik, hogy idealizál, hogy

túlértékeli március 15. szerepét. Ezt már a kortársak közül is zokon vették némelyek. Sőt, a profi politikusok csaknem meg voltak ezen sértődve: ők dolgoztak előtte évekig, esetleg évtizedekig a változásokért, és ezek a pesti fiatalok, mindent learatnak egy nap alatt. Ez már más kérdés, hogy mi volt ebben az elszánt, elhatározott dolog, és mennyi volt, amit akaratlanul hozott magával ez a nap. Amit itt fontosnak tartanék ezzel kapcsolatban kiemelni, hogy az mind igaz, hogy mitizál, hogy íróilag megalkotta e napnak és ennek az ifjú társaságnak a *mítoszát*, sőt komoly szerepe volt a szabadságharc mítoszának megteremtésében is, de ő az, s jószerivel az egyetlen, aki e történések *paródiáját* is megírta – ezt azonban igen kevésbé hangoztatták és hangoztatják. Amikor *A kőszívű ember faira* gondolnak, akkor legtöbbször egy nagy hősi történetre gondolnak, sokan azonban a hősi szálak mellett kibontakozó (mondhatni) magántörténetekre is. E műben (az anya mellett) három hősi figura van: az egyik a politikus, a másik a katona, a harmadik pedig, aki, mint a regényben olvashatjuk: azért az ügyért áldozta föl magát, amiben nem hitt. Ez nem teljesen igaz, mert Jenő voltaképpen olyan ügyért áldozta föl magát, amelyben hitt: a családjáért, a bátyjáért és

a bátyja családjáért áldozta fel magát. Tehát van ez a nagy hősi történet, ez a három szálon futó hősi történet. És akkor van a Tallérosy Zebulon története, aki lopva, hol hordóba zárva, hol meg áruhásan (még zsidóasszonynak maszkírozva is) szekerezett úttalan utakon, hogy megmeneküljön az osztrákoktól. Majd ugye megadta magát a „kényszerítő körülményeknek”, és muszka vezető lett belőle a bejövő cári csapatok oldalán. És azt, amit Jókai mintegy refrénszerűen megmutat ebben a regényben, és e komikus alak kapcsán is, azt nem szokták hangsúlyozni, azt nevezetesen, hogy a nagy és a kicsi emberek tettei egybefonódnak, mintegy kiegészítik egymást. Sőt! A kinevetett, semmibe vett Tallérosy Zebulon kész megmenteni a hős Baradlay Ödön életét: ő szerez hamis útlevelet meneküléséhez. Ugyanígy a nem megvetett, és tulajdonképpen hősiességű, de a regénynek nem az elit hősei közé tartozó Pál úr, Richárd tisztiszolgája testével védi elesett urát a csatamezőn, hogy ne taposák agyon a lovak. A kis emberek áldozataiból több is van a regényben. Az a vicceskedő bécsi fiú, aki rigmusokban beszél, Budavár ostromakor Ödön elé lép az ostromlétrán, és őt találja el az ellenséges golyó. Tehát akarva vagy akaratlanul, de megmenti Ödön életét. Az a Boksa Gergő, aki valójában egy szélhámos fickó, mintegy átveszi az uralmat Ödön élete felett: mocsárvilágon át, rejtett vízi utakon menti haza a megtorlás elől bujdosó Baradlay Ödönt. Mindezekből talán leszűrhetjük magunknak, hogy az írónak az az elképzelése vagy meggyőződése, hogy a kisemberek áldozatain nőnek fel a nagyok hőstettei. Hogy a nagy emberek nimbusza sem épülhet fel a kicsik nélkül.

És akkor egy olyan példával zárom A tengerszemű hölgyből való idézeteket, amely már a regény megírásának idején is egy

múltba vesztett politikai helyzetre és a sajtóviszonyokra vonatkozott. A Bach-korszak végéről, az 1858-59-ről van szó, és egy lapalapítás történetéről. Ahogy Jókai elbeszéli, 1858-ban tüdőbaja fellobbant, méghozzá olyan erővel, hogy szinte halálán volt, az orvosa azt javasolta neki, hogy mintegy gyógyírként lovagoljon minél többet szabad levegőn. (Mellesleg tehát az orvostudományak akkori állásáról is értesülhetünk e történetből.) Megfogadva a tanácsot lóháton járta be Erdélyt, s útján mintegy két hétig egy ragyogó üstökös látványa kísérte. „Az út eredménye az volt, hogy én egészséges tüdővel tértem haza. Az üstököstől pedig azt az eszmét kaptam, hogy egy humorisztikus hetilapot kezdjek meg, s azt „Üstökös”-nek címezzem. Ez nekem huszonöt esztendei munkát adott. Akkoriban nagy befolyása volt annak. Előleges és utólagos cenzúra mellett egy igaz szót, egy biztató szót csak versben, csak anekdota alakban lehetett elmondani. „Néha egy sajtóhiba is megtette. Például: erre a kérdésre: »mit csináljon most a magyar ember?» – ez a válasz: „várjon és tűrjön”, hanem a „tűrjön” sajtóhibából két „r”-rel szedődött, s ebből az olvasó azt vette ki, hogy „Türr jön!” – S ezt kiegészíté az országserzte énekelt népdal: „Hoz Türr Pista puskát!” Talán vannak itt, akik emlékeznek a „MUK”-ra, erre a titkos 1956 végi betűszóra, amely azt hirdette: márciusban újakezdejük. Hát körülbelül az a jelenség van itt leírva. Ami az Ács Anna által emlegetett szép hegedűszót, azaz a képes beszédet illeti, Jókai azt is tudomásunkra hozza itt, hogy lapjának már címe is rejtett jelentést hordozott: „Még más jelentése is volt az üstökösnek. A néphit háborút jósolt belőle. Akkoriban ez volt az általános imádság: a háború. S a következő év csakugyan meghozta ezt.” Különös ma arról olvasni, hogy az emberek háborúért imádkoztak, de hát ettől várták Ausztria meggyengülését és

Magyarország sorsának jobbra fordulását.

Összegezve: úgy gondolom, hogy a Jókai-örökséget úgy lehetne megmenteni, hogy foglalkozunk vele. Hogyha írnak róla. Hogyha az iskolákban úgy és azt tanítják, amit a gyerek fel tud fogni, meg tud érteni. A kötelező olvasmányként szerepeltetett egyik regény *Az aranyember* cselekményét irodalomtörténészek sem mind értik, bocsánat. Egy példát hoznék bizonyításul: a regény egyik szereplője, Kacsuka (élelmezési tiszt) rá akarja beszélni a főhős Tímár Mihályt, hogy penészes búzából süttessen a katonaságnak kenyeret, mert a katonák úgyis megeszik még azt is. Erre azt állítottam egyik írásomban, hogy Tímár nem fogadja ezt meg. Nem csúfolja meg az életet, mármint a búzát. Erre egy irodalomtörténész üzen nekem egy lapban, hogy én nem tudok olvasni, hiszen Tímár szállít kenyeret a katonáknak. Pedig Tímár azt csinálja, hogy a kincsen, amit megtalált – nem tudom, mennyire emlékeznek: a töröknek a kincsen – tiszta búzát vesz, és abból látja el a hadseregszállítót. És ez majd később nagyon jól jön neki, mert valaki följelenti, hogy penészes búzából süttetett, de akkor fényesen igazolni tudja, hogy nem, s ennek következtében újabb és újabb megbízásokhoz jut. Szóval végül is ez egy fantasztikusan felépített üzleti machináció. Itt látjuk először (a regényben), hogy ez a Tímár egy nagy koponya. Ő rögtön tudja, hogy öneki nem szabad csalásba belemennie, ehelyett végrehajtja ezt a bonyolult trükköt, amely végül is üzleti tisztességét bizonyítja. Ezt, meg a hozzá, és a komáromi erődhez kapcsolódó telekspekulációt egy gyerek magától biztosan nem érti meg, ez szinte

lehetetlen. Valamit megért; esetleg a szerelmi szálát. Kérdés, hogy éppen ezt a művet kell-e olvasatni az iskolákban (kiskamaszokkal), s ha mégis mutassuk meg és értelmezzük az efféle epizódokat is.

Másfelől nézve a dolgot, csak úgy taníthatjuk eredményesen Jókait, ha nem fogadjuk el fátumként, bevégzett és megmásíthatatlan tényként, hogy nem tudják elolvasni, mert olyan nehéz a nyelve – még ha igaz is, még ha valóban nehéz is. Különösen, ha a Jókai írói szókészletére gondolunk, amelyben oly sok szó érthetetlen a mai gyerekek (és felnőttek) számára. Az unokáim most tanulták a Toldit, és ennek kapcsán azzal szembesültem, hogy minden harmadik, negyedik szavát meg kell magyarázni. Ugyanakkor nem emlékszem arra, hogy én azt nem értettem 10-12 éves koromban, vagy, hogy a társaim nem értették volna. Pedig, tesék csak elfogulatlanul beleolvasni az elejébe, tényleg nehéz megérteni. Mi volt az, ami minket átvitt ezen? Nyilvánvaló, hogy micsoda is az a „kopár szik sarja”, igen kevéssé, vagy egyáltalán nem tudtam. Ahogy egy csomó minden mást sem. Mégis, mi vitt át bennünket az efféle akadályokon, így a 100 kötetes Jókai sorozaton is, és miért nem viszi át őket is valami? Ezt kéne megkeresni, hogy vissza- vagy újra tudjunk művekhez kapcsolódni, mert – és ezzel be is szeretném fejezni – ezek őrzik a régi Magyarországot, a régi embereket, tájakat, szokásokat. A múltunkat őrzik. Amit nem csak nacionalista szempontból lehet megközelíteni. Jókai tényleg a teljes Magyarország írója volt. Nem csak magyarokról írt, megmutatta ennek az országnak a sokféleségét és a sokszínűségét.

Köszönöm szépen.

FÁBRI ANNA irodalomtörténész, kutatási területei az irodalomtudományon kívül a magyar mentalitástörténet, és a 18-20. századi női történet.